

УДК 342.5 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.20.01>

Терлюк І. Я.

*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму,
Національний університет «Львівська політехніка»*

Цуркан-Сайфуліна Ю. В.

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут
Національного університету «Одеська юридична академія»*

AD FONTES УКРАЇНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ: ПАРЛАМЕНТСЬКІ ПРАКТИКИ ШЛЯХЕТСЬКИХ СТАНОВО-ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ В УКРАЇНІ XIV–XVII СТ. ¹

Сьогодні, здається, вже немає потреби доводити тяглість демократичної традиції української державності – перебіг подій недалекого минулого, пов'язаного з революцією Гідності, створенням добровільних батальйонів, широким волонтерським рухом чи сучасної повномасштабної російсько-української війни – вказує як на, найбільш значиму, цінність для українців, відчуття стану свободи й захищеності своїх прав. Вже доводилося писати про те, що інші форми державно-правового, політичного режиму – авторитарна, тоталітарна, теократична, абсолютистська, монархічна тощо – чужі для ментальності українця й не мають суттєвих основ та жодних перспектив для реалізації в Україні [Див.: 1, зокрема с. 84-97]. Причина цього криється в особливостях історичного досвіду українського національного державотворення, потреба звернення до якого завжди буде злободенною. У зазначеному контексті актуальними, насамперед, видаються звернення ad fontes (лат. – «до джерел») державно-правових інститутів сьогодишньої України загалом, а парламентаризму як явища, що уособлює

представницькі принципи управління державою, а в широкому розумінні – демократією, зокрема. З одного боку, це сприятиме глибшому розумінню фундаментальних підвалин розвитку парламентаризму в Україні, а з іншого, – утверджуватиме нас в історичній легітимізації української національної державності, даючи відповідь на низку питань, як-от – чи маємо ми, українці, власний політико-правовий підмурок, сталі правові традиції, зокрема, – традиції право- та державотворення.

Історичні форми українського парламентаризму були предметом дослідження численних науковців – істориків та істориків права: О. Аркуші, А. Баран, О. Вінниченка, В. Дмитрушко, В. Єрмолаєва, Г. Журавльової, С. Кондратюка, О. Коника, П. Кулаковського, К. Лісової, В. Милька, В. Михайловського, М. Мудрого, І. Панкевича, Ю. Плекана, О. Реєнта, І. Словської, Н. Старченко, І. Тесленка, І. Чорновола та ін. Згадаймо і про доволі успішну спробу узагальнення історичних форм українського парламентаризму [Див.: 2]. Та попри велику історіографію,

¹ В основу статті покладено виступ на 14-тій Всеукраїнській науковій конференції «Парламентаризм в Україні та країнах Європи: історико-правова ретроспектива і сучасність» (м. Львів, 2 грудня 2022 р.) / ПШО НУ «Львівська політехніка».

винесена у заголовок проблема, як нам видається, лише формально та поверхово виглядає більш знайомою, аніж глибинно зрозумілою та засвоєною. Відтак переконані, що у цій проблематиці ще залишається чималий інтелектуальний ресурс.

Мета статті – привернути увагу до проблеми витоків українського парламентаризму як до однієї з форм історичної легітимізації української державності; опираючись на власне розуміння парламентаризму, означити й простежити розвиток парламентських практик шляхетських станово-представницьких органів влади в Україні вказаного періоду; окреслити значення історичних форм парламентаризму в Україні для еволюції української національної державності.

Дозволимо собі зауважити, що до останнього часу в науковій (та «навколонауковій») літературі не склалося усталеної думки щодо феномену парламентаризму. Зазвичай, під вказаним явищем розуміють таку систему організації й функціонування верховної державної влади, яка не лише характеризується розподілом гілок влади на законодавчу, виконавчу й судову, але й передбачає привілейоване становище парламенту [3, с. 435]. Популярним залишається й вужче тлумачення парламентаризму – як теорії та практики парламентської діяльності [Див., напр.: 4, с. 176–177]. Таке розуміння парламентаризму, як нам видається, дозволяє краще осягнути сутність цього явища не лише як моделі влади, але також як суспільно-політичного феномену. Заслуговує на увагу погляд на парламентаризм як на систему взаємодії держави і суспільства, для якої характерними є визнання провідної або особливої і досить істотної ролі у здійсненні державно-владних функцій загальнонаціонального колегіального постійно діючого представницького органу – парламенту [5, с. 128].

Зрештою, більшість підходів до визначення поняття парламентаризму так чи інакше пов'язують його з парламентом, принаймні парламентаризм – похідне від

слова «парламент». Хоча, на нашу думку, як і у випадку з конституціоналізмом, коли факт наявності конституції в державі далеко не означає наявність у ній конституціоналізму, так само і з парламентаризмом: парламент може функціонувати, але без парламентаризму. Врешті-решт, ця думка не нова [Див.: 6, с. 16–19]. Тому що, як нам видається, парламентаризм – це не тільки система організації влади й взаємодії держави та суспільства, але й змістовно дещо більше – сукупність принципів й відповідних традицій, а також своєрідна ідеологія, що включає в себе низку демократичних цінностей. Однак це окрема тема, яка, проте, має прямий стосунок до заявленої у нашому заголовку.

Попри те, що становлення реального (або, як іноді ще кажуть, державного) парламентаризму в деяких передових країнах припадає на кінець XVIII – початок XX ст., витoki змісту парламентаризму як явища, зокрема і в Україні, сягають значно давніших часів появи найпростіших форм представницького правління.

Ми зовсім не погоджуємося з думкою, що передумови постановня українського парламентаризму склалися ще у скіфській добі. Так само, не є прихильниками точки зору на витoki українського парламентаризму, починаючи з часів Києво-Руської держави. Адже, не могли бути «протопарламентами» такі її владні інститути як віче, рада при князеві (боярська рада) чи міжкнязівські з'їзди (снеми) – вони не мали системи представництва, компетенції, термінів скликання та процедури. Подібні формальні ознаки парламентаризму закладалися у станових суспільствах часу пізнього Середньовіччя та ранньомодерної доби, коли українські землі вже перебували у складі Польського королівства, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої.

Щоправда, до певної міри можна було б говорити про прояви парламентаризму в середовищі галицького боярства. Вони реалізовувалися через (Боярську) раду, що мала особливий статус щонайменше в окремі

періоди другої за порядком форми української середньовічної державності. Принаймні, на сторінках Галицько-Волинського літопису бояри дуже часто самі вирішували або безпосередньо впливали на вибір того, хто мав бути володарем Галича. Зрештою, погодимося з В. Михайловським, парламентські практики, що сформувались як самостійне явище щойно в XIV ст., просто ще не встигли викристалізуватись у королівстві Русі (Руському королівстві) в постійно діючу інституцію [7, с. 20]. Можливо тому, додаймо, що у Галицько-Волинській державі ще не склалося станове суспільство, а відтак станів як великих соціально-юридичних груп населення не було.

Станова структура суспільства в Україну поширюється із середньовічних Угорщини і Польщі. В останній, зокрема, сейм як вищий орган станової демократії зароджується в першій чверті XIV ст. зі з'їздів шляхти Польського королівства. Вже тоді шляхта через сеймові рішення впливала на політичні процеси у своїй державі, передовсім у напрямку обмеження королівської влади (зрештою, виборів короля), й сформувала в тогочасній Польщі таку форму парламентаризму, за якої «вибір короля на польський престол став не справою династії чи династій, а на позір справою усього королівства, де вирішальний голос мала шляхта» [7, с. 34]. Більш того, можливість виборів короля починає вважатися щонайпершим пунктом («зіницею») шляхетських прав (свобод і вольностей).

Українські (за тодішньою термінологією – руські) землі заангажувалися у процес формування станової шляхетської демократії у 1340-х рр., коли галицькі та західноволинські землі увійшли до складу Польського королівства. Проте, аби посісти у цій привілейованій спільноті місце повноправного члена місцевій руській шляхті ще потрібне було майже сторіччя.

Упродовж другої половини XIV – першої половини XV ст. на руських землях Польського королівства відбувається складний

процес адаптації до іншої політичної реальності старих та появи нових форм самоорганізації шляхти. Він започаткував перші на українських землях парламентські практики. Ними стали скликання з'їздів місцевої шляхти й визначення норм кількісної репрезентації окремих повітів/земель на них, а також створення місцевих сеймиків.

Такі практики «сформували у шляхти уявлення про владу, її форми, методи політичної організації, способи тиску на володаря та його представників» [7, с. 48]. Свідченням того, стали сеймові ухвали, зокрема початку XVI ст. Вони містять чимало партикулярних справ Руського, Подільського та Белзького воєводств. Відтоді обрані від цих територій сенатори й посли фактично стають повноважними представниками, які репрезентували та лобювали інтереси регіональних шляхетських спільнот у короля на сеймах [7, с. 20].

Політична практика унії Польського королівства з Великим князівством Литовським, Руським і Жемайтійським (офіційна назва від 1398 р.; далі – ВКЛ) поступово зближувала політичний устрій останнього до польського, передовсім в частині зростання ваги станово-представницьких органів влади.

Так, від середини XV ст. влада великого князя Литовського послаблювалася, натомість посилювалася значення Ради при князеві (або Пани-ради), до складу якої входили окремі удільні князі, бояри, намісники, духовні ієрархи та вищі урядовці. З дорадчого органу Пани-рада, обмеживши й поділивши атрибути князя, перетворилася на носія влади. Зокрема, починаючи від 1440 р. на раді вже обирали Великого князя Литовського. Влада князя стала ще більш обмеженою наприкінці XV – на початку XVI ст., коли було остаточно узаконено склад і компетенцію Пани-ради, і вона стала (разом із князем) суб'єктом законодавчої ініціативи. Відтоді за відсутності великого князя рада мала право чинити суд, провадити мобілізацію, вести зносини з іншими державами. Натомість

князь мав погоджувати з радою раніше здійснювані одноосібно дії: визначення напрямів зовнішньої політики, призначення урядовців на вищі державні посади, судочинство, фінансові справи, прийняття законів тощо.

Прерогативи князівської ради ще більше почали звужуватися із виникненням ще однієї владної структури – Сейму.

Як орган влади Литовсько-руський сейм еволюціонував паралельно з обмеженням влади князів і поступовим долученням до політичного життя країни військово-службового боярства – шляхти. Уже впродовж XV ст. по окремих землях ВКЛ збиралися шляхетські з'їзди – сеймики, на яких обговорювалися найбільш актуальні питання внутрішньої та зовнішньої політики (унії Литви з Польщею, обрання князя тощо). Особливо впродовж першої половини XVI ст. сеймики на представницькій основі формували загальнодержавний сейм.

Щоправда, сучасний литовський історик З. Норкус, з посиланням на авторитетних істориків проблематики першої половини минулого століття М. Любавського та О. Преснякова, наголошує, що усі землі, які утворювали ВЛК, пов'язували відносини субординації. А відтак, між ними не було формальної рівності. Це стосується і руських земель, які до середини XVI ст. не мали паритетного представництва у центральних органах влади ВКЛ, а також у його правлячій еліті [8, с. 256]. Ситуація виправилася з виданням Литовського статуту 1566 р., яким уперше юридично встановлювалося представництво на сеймі шляхти – по дві особи від кожного повіту.

Із входженням до складу Сейму Пани-ради його почали називали Вальним (загальним). Фактично як орган державної влади вальний сейм функціонував від початку XVI ст. (уперше в такій якості зібрався 1507 р.), а юридично визнаний таким Литовським статутом 1566 р.

До виняткової компетенції вального Сейму належали оголошення війни, встановлення військових податків і військової повинності, обрання великого князя. Чіткого роз-

межування компетенції сейму, ради та інших органів не існувало. Тому сейми іноді виконували адміністративно-розпорядчі й навіть судові функції. Та попри те, головною функцією сейму вважалася законодавча.

Сейм видавав нормативні акти під різними найменуваннями. Єдиного сучасного поняття «закон» у той період не існувало. Залежно від змісту і способу прийняття закони називалися ухвалами, ухвалами земськими, постановами, конституціями, статутами, грамотами, привілеями, листами, універсалами, артикулами. У XVI ст. найбільш типовими назвами для сеймових постанов були: ухвала, статут, постанова і запозичена з латинської мови назва – конституція. Проте чіткого розмежування між цими поняттями у той час ще не існувало.

Істотну роль у законодавчій діяльності Сейму відігравали клопотання населення, що подавались у формі чолобитних. Вони, насамперед, були важливою формою правового захисту населення від сваволі й зловживань місцевих посадових осіб, і приводом для видання нових юридичних актів, у яких повніше відображались загальні та приватні інтереси окремих верств населення. Жодних обмежень у поданні чолобитних законодавство не встановлювало. Право населення на подання чолобитних ґрунтувалося на давніх звичаях, і тому вважалось непорушним.

Зазначимо, що значущим наслідком діяльності Сейму ВКЛ стало вироблення основ законодавчої процедури – порядку прийняття закону.

Так, у законодавчій діяльності, зокрема у прийнятті сеймових постанов, важливе місце посідала робота з підготування проекту закону. Переважна більшість проектів нормативних актів готувалася юристами-практиками, що служили у державній канцелярії. Для готування проектів багатогалузевих законів створювалися спеціальні комісії, до яких поряд із практиками вводились і люди, що мали спеціальну юридичну освіту, а також депутати сеймів.

В обговоренні закону всі учасники Сейму мали право висловлювати свою думку. Рішення приймалися одноголосно або переважною більшістю голосів. У випадку розбіжності думок, особливо серед магнатів, робилися спроби їх примирення, погодження різних пропозицій. Усе це призводило до уповільнення роботи Сейму і зволікання з прийняттям закону. Тому сесія Сейму дуже часто тривала до двох-трьох місяців, а іноді й півроку.

Кінцевою стадією в законотворчості ВКЛ служило обнародування закону. Воно здійснювалося депутатами вального сейму на спеціально скликаних повітовими старостами місцевих сеймиках. Окрім того, депутати зобов'язані були привозити з собою копії сеймових рішень і передавати їх на збереження до земських судів, а також представляти копії для занесення у гродські книги. Увесь цей порядок свідчить про те, що ознайомлення населення з новими законами було поставлено, як для того часу, цілком задовільно.

Моментом набуття законом чинності вважався час його прийняття. Якщо в законі не було обмовки, на який термін він видається, то вважалось, що він мав діяти на «вічні часи». Щоправда, у XVI ст. установилася практика окремого визначення дати набуття законом чинності [9, с. 74–76; 81–83].

Укладена 1 липня 1569 р. Люблінська унія констатувала об'єднання Польщі й Литви у конфедеративну державу – Річ Посполиту, очолювану виборним монархом, який одночасно був польським королем і великим князем литовським. Монарх обирався на спільному польсько-литовському сеймі й коронувався в Кракові. За кожною зі складових новоствореної держави зберігався власний державний статус: окреме законодавство, судова система, центральний і територіальний уряди (адміністрація), військо і фінанси. Проте, до складу Польського королівства переходили до того підвладні Литві українські землі – Підляшшя, Волинь, Київщина та Брацлавщина. Оголошувалося запрова-

дження єдиної грошової системи, ведення спільної зовнішньої політики та створення єдиного сейму. Оскільки в Литві власний сейм ліквідувався, то фактично залишався польський сейм під назвою новоствореної держави.

Сейм Речі Посполитої мав законодавчу і частково судову владу і складався з двох палат: Сенату та Посольської палати (ізби). Сенатори, послы і монарх (король) вважалися окремими сеймовими станами. Наприкінці XVI ст. у сеймовій практиці Речі Посполитої в головних рисах утвердився принцип одноголосного прийняття рішень – *Liberum veto* (у спеціальній літературі має неоднозначне трактування, зокрема, розглядається як спосіб захисту інтересів меншості).

Важливою відмінністю сейму Польського королівства та Речі Посполитої була його становна обмеженість. На відміну від більшості подібних інституцій у європейських країнах, на сейм не було допущено міщанства, хоча б як обмеженого представництва найбільших міст [7, с. 21]. Відтак, права «нації» чи політичного громадянства не поширювалося на всіх мешканців Речі Посполитої, йшлося про один окремий стан – шляхту, який займав привілейоване становище і міг користуватися широким спектром прерогатив, у тому числі й політичних.

У виняткову компетенцію Сейму входило видання законодавчих актів, введення податків, скликання посполитого рушення, нобілітація, вироблення загального курсу зовнішньої політики, затвердження мирних договорів і перемир'я, контроль над діяльністю короля і державних чиновників [10, с. 126–127].

Важливим документом, що позначився на польсько-шляхетському парламентаризмі стали Генрікові артикули (1572 р.) – своєрідний договір, яким урегулювалися стосунки шляхти, як політичного народу, з королем. Цей договір юридично закріплював обмеження повноважень короля, як-то остаточне утвердження виборності короля, його

відмова від одноосібного ведення зовнішньої політики тощо. Загалом, після 1572 р. король не зміг провадити жодного важливого для держави кроку без участі сенаторів, зокрема, спеціально приставлених т. зв. сенаторів-резидентів. Та головне, якщо до того сейм скликався виключно з ініціативи короля без встановлених термінів, то тепер король зобов'язувався скликати його не рідше як один раз на два роки. Встановлювалася також і тривалість сейму – шість тижнів.

Практика юридичного посилення значимості представництва шляхти поширювалася і на місця – запроваджувалася норма про обов'язкове (*sic*) скликання сеймиків. Вважаємо, що це надавало вже фактично існуючим самоврядним шляхетським зібранням ознак структурної складової політичної системи Речі Посполитої.

Свій сеймик мали усі польські адміністративно-територіальні одиниці – воєводства, повіти, землі. Сеймик був добровільним зібранням шляхти в межах адміністративного утворення. На нього покладалася подвійна політична роль – станової інституції місцевого шляхетського самоврядування та головного механізму участі шляхти в політичному житті держави – загальнодержавному сеймі.

Участь депутатів від шляхетських сеймиків українських земель у роботі загальнодержавного сейму сприяло закріпленню в політичній свідомості українських шляхтичів уявлення про Річ Посполиту як спільну політичну батьківщину шляхти незалежно від її регіональної й національної належності. Проте, оскільки на цих сеймах депутати від українських сеймиків порушували правові, оборонні, релігійні та інші питання, у вирішенні яких був зацікавлений загал місцевої шляхти, то можемо припустити й про започаткування основ місцевого патріотизму шляхти як політично і соціально значимого явища.

Львівський історик О. Вінниченко наголошує на усталенні процедури скликання сеймикових зібрань, зокрема в межах адміністративного устрою українського етніч-

ного розселення (Руське і Белзьке воєводства), – вона не була регламентована законодавчо, а відбувалася згідно зі звичаєвим правом. За функціональним призначенням місцеві сеймики поділялися на декілька типів. Найбільш поширені: передсеймові скликалися монархом для інформування порядку денного майбутнього сейму (мали відбуватися за шість тижнів перед початком роботи сейму) та післясеймові (реляційні) для звіту сеймових послів про роботу сейму.

З-поміж інших типів виділяються сеймики: депутатські, на яких шляхта в Белзькому, Руському й Подільському воєводствах після 1578 р. обирала своїх представників у Королівському трибуналі – вищому апеляційному суді для шляхти Польського королівства; елекційні, що скликалися для проведення виборів на вакантні земські уряди, як-то підкоморія чи членів земського суду судді, підсудка і писаря; надзвичайні, що відбувалися для прийняття рішень у невідкладних справах, що не входили до компетенції інших типів сеймиків, найчастіше пов'язаних з обороною країнами і податками.

Формально в усіх регіонах Речі Посполитої усі типи сеймиків функціонували в однакових правових рамках. Спільними також були і загальні принципи їхнього устрою. Хоча на практиці сеймикові зібрання, навіть у сусідніх воєводствах, різнилися між собою. Причиною того стали місцеві традиції публічно-правових практик, активність шляхти, її кількість, персональний склад, заможність і впливовість тощо [7, с. 103–179].

Висновки до вищевикладеного, з нашого погляду, можна звести до кількох пунктів:

Перший. Парламентаризмом вважаємо не тільки систему організації влади й взаємодії держави та суспільства; змістовно – це, передовсім, сукупність принципів й відповідних традицій, а також своєрідна ідеологія, що включає в себе низку демократичних цінностей й має низку формальних ознак, як-то систему представництва, компетенція представницьких органів, терміни їх скликання, процедуру

обрання, прийняття рішень і т. ін. Подібні формальні ознаки парламентаризму закладалися у станових суспільствах на території сучасної України щойно у пізньому Середньовіччя та у ранньомодерну добу, коли українські землі перебували у складі Польського королівства, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Тоді парламентські практики шляхетських, а згодом й козацьких (окрема тема) станово-представницьких органів влади стали першими історичними формами українського парламентаризму.

Другий. Перші на українських землях парламентські практики – скликання з'їздів місцевої шляхти, визначення норм кількісної репрезентації окремих повітів/земель на них, створення місцевих сеймиків – стали наслідком адаптації до іншої політичної реальності старих та появи нових форм самоорганізації шляхти на руських землях Польського королівства. Парламентські практики, започатковані в другій половині XIV ст., вже впродовж наступного, XV ст., сформували у місцевої шляхти уявлення про новий тип влади та сприяли виробленню нових форм і методів досягнення шляхтою своїх політичних цілей, зокрема, через правила колективного спілкування з володарем. Коронні з'їзди та сейми стали місцем зустрічі з монархом, на яких колективні та індивідуальні справи вирішували шляхом діалогу. Така діяльність шляхти тільки посилювалася в умовах Речі Посполитої, в якій значливою формою парламентських практик став сеймик – добровільне зібрання шляхти в межах адміністративного утворення (воєводства, повіту, землі). На сеймик покладалася подвійна політична

роль – станової інституції місцевого шляхетського самоврядування та головного механізму участі шляхти в політичному житті держави – загальнодержавному сеймі.

Третій. Зростання ваги станово-представницьких органів влади у Великому князівстві Литовському призвело зближення його політичного устрою з устроєм Польського королівства. Литовсько-руський сейм як орган влади еволюціонував, з одного боку, паралельно з обмеженням влади князів: із входженням до складу сейму Пани-ради його почали називали Вальним (загальним), а з іншого, – поступовим долученням до політичного життя країни військово-службового боярства – шляхти: уперше юридично встановив представництво на сеймі шляхти – по дві особи від кожного повіту – Литовський статут 1566 року. Найбільш значущим наслідком діяльності Литовсько-руського сейму вважаємо вироблення основ законодавчої процедури – порядку прийняття закону.

Четвертий. Участь депутатів від місцевих шляхетських сеймиків українських земель у роботі загальнодержавного сейму як Польського королівства й Великого князівства Литовського, так і Речі Посполитої, сприяла закріпленню в свідомості українських шляхтичів уявлення про себе як про політичний народ, а кожному із вказаних держав як спільну політичну батьківщину шляхти незалежно від її ідентифікації – регіональної чи національної належності. Припускаємо, що одночасно також йдеться і про започаткування основ місцевого патріотизму шляхти як політично і соціально значимого явища.

Анотація

Висвітлюються питання парламентських практик шляхетських станово-представницьких органів влади в Україні XIV–XVII ст. Проводиться думка, що парламентські практики шляхти українських земель в складі Польського королівства, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, акумулюють витоки парламентаризму в Україні, а відтак звернення до них, то – звернення *ad fontes* (лат. – «до джерел) українського парламентаризму. Проаналізовано організаційно-правові форми перших на українських землях парламентських практик – скликання з'їздів місцевої шляхти, визначення норм кількісної репрезентації окремих повітів/земель на

них, створення місцевих сеймиків. Акцентовано, що їх поява стала наслідком адаптації до іншої політичної реальності старих та з'яви нових форм самоорганізації шляхти на руських землях Польського королівства. Наголошено, що означені парламентські практики сформували у місцевої шляхти уявлення про новий тип влади та сприяли виробленню нових форм і методів досягнення шляхтою своїх політичних цілей, зокрема, через правила колективного спілкування з володарем. Підкреслено, що така діяльність шляхти в умовах Речі Посполитої тільки посилювалася. Розглянуто парламентські практики на українських землях Великого князівства Литовського. Мотивовано, що зростання ваги станово-представницьких органів влади у Великому князівстві Литовському призвело до зближення його політичного устрою з устроєм Польського королівства. Акцентовано, що Литовсько-руський сейм як орган влади еволюціонував паралельно з обмеженням влади князів і поступовим долученням до політичного життя країни військово-служивого боярства – шляхти. Виокремлено як найбільш значущий наслідок діяльності Литовсько-руського сейму вироблення основ законодавчої процедури – порядку прийняття закону. У підсумок наголошено на значенні перших історичних форм українського парламентаризму. Підкреслено, що участь депутатів від місцевих шляхетських сеймиків українських земель у роботі загальнодержавного сейму як Польського королівства й Великого князівства Литовського, так і Речі Посполитої, сприяла закріпленню в свідомості українських шляхтичів уявлення про себе як про політичний народ. Висловлено припущення про одночасне започаткування основ місцевого патріотизму шляхти як політично і соціально значимого явища.

Ключові слова: Парламентаризм, український парламентаризм, парламентські практики, українські землі XIV – XVII ст., Польське королівство, Велике князівство Литовське, Річ Посполита.

Terlyuk I. Ya., Tsurkan-Saifulina Yu. V. Ad fontes of Ukrainian parliamentarism: parliamentary practices of the nobility state-representative authorities in Ukraine of the 14th – 17th centuries

Summary

Issues of parliamentary practices of the nobility state-representative authorities in Ukraine of the 14th – 17th centuries are highlighted. There is an opinion that the parliamentary practices of the nobility of the Ukrainian lands as part of the Kingdom of Poland, the Grand Duchy of Lithuania and the Polish-Lithuanian Commonwealth accumulate the origins of parliamentarism in Ukraine, and therefore the appeal to them is the appeal ad fontes (Latin – “to the sources”) of Ukrainian parliamentarism.

The organizational and legal forms of the first parliamentary practices in the Ukrainian lands of convening congresses of the local nobility, determining the norms of quantitative representation of individual counties/lands in them, and creating local sejms were analyzed. It is emphasized that their appearance was the result of adaptation to a different political reality of the old and the emergence of new forms of self-organization of the nobility in the Russian lands of the Polish Kingdom. It is emphasized that these parliamentary practices formed the idea of a new type of power among the local nobility and contributed to the development of new forms and methods for the nobility to achieve their political goals, in particular, through the rules of collective communication with the ruler. It is emphasized that such activity of the nobility only intensified in the conditions of the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Parliamentary practices in the Ukrainian lands of the Grand Duchy of Lithuania are considered. It is motivated by the fact that the growing weight of state-representative authorities in the Grand Duchy of Lithuania led to the convergence of its political system with that of the Kingdom of Poland. It is emphasized that the Lithuanian-Russian Diet as a body of power evolved in parallel with the limitation of the

power of the princes and the gradual inclusion of the military-service boyars of the nobility in the political life of the country. The most significant consequence of the activities of the Lithuanian-Russian Seimas was the development of the foundations of the legislative procedure for the adoption of the law.

In conclusion, the significance of the first historical forms of Ukrainian parliamentarism is emphasized. It is emphasized that the participation of deputies from the local noble sejms of Ukrainian lands in the work of the national sejm of both the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania, as well as the Commonwealth of Nations, contributed to cementing in the minds of the Ukrainian nobles the idea of themselves as a political people. It is suggested that the foundations of local patriotism of the nobility as a politically and socially significant phenomenon were simultaneously established.

Key words: Parliamentarism, Ukrainian parliamentarism, parliamentary practices, Ukrainian lands of the 14th – 17th centuries, the Polish kingdom, the Grand Duchy of Lithuania, the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Список використаних джерел:

1. Терлюк І. Українська державність: формування національної державно-правової традиції. Друга половина XVI – початок XX ст. : монографія. Львів : ТзОВ «Галицька видавнича спілка», 2022. 480 с.
2. Історія українського парламентаризму : від допарламентських форм організації політичного життя до сьогодення Т. 1–3 / Національна академія наук України. Ін-т історії України ; ред. В. М. Литвин. Київ : Дніпро, 2010. 636 с.
3. Шаповал В.М. Парламентаризм. *Юридична енциклопедія* в 6 т. Т. 4 «Н–П». К. : Вид-во «Юридична енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2002. 720 с.
4. Барабаш Ю.Г. Розвиток засад парламентаризму в Україні. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Х. : Право, 2006. Вип. 11. С. 175–183.
5. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн: Академічний курс : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2008. 480 с.
6. Кривенко Л. Парламент без парламентаризму? *Віче*. 1997. № 4. С. 16–19.
7. «Прикладом своїх предків...». Історія парламентаризму на українських землях у 1386–1648 роках: Польське королівство та Річ Посполита / Віталій Михайловський, Олексій Вінниченко, Ігор Тесленко, Петро Кулаковський / за ред. Віталія Михайловського. Том I. Київ : Темпора, 2018. 384 с.
8. Норкус Зенонас. Непроголошена імперія: Велике князівство Литовське з погляду порівняльно-історичної соціології імперії [Монографія] / пер. з лит. Петро Білинський. К. : Критика, 2016. 440 с.
9. Терлюк І. Я. Історія держави і права України : навч. посіб. Вид. 4-те, зі змінами. К. : Видавничий дім «Кондор», 2018. 772 с.
10. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів : Львівський нац. ун-тет ім. І. Франка, 2002. 752 с.